

IQTISODIYOT FANLARI / ECONOMIC SCIENCES

UDK:332.1.25

HUDUDLARDA KLASTERLARNING SINERGETIK TA'SIRI ASOSIDA TADBIRKORLIKNI RIVOJLANTIRISH

Qurbonov Alisher Boboqulovich – iqtisodiyot fanlari nomzodi, professor,
ORCID: [0000-0002-3208-5657](https://orcid.org/0000-0002-3208-5657), E-mail: qurbonov7721@mail.ru

Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti, Qarshi sh., O'zbekiston

***Annotatsiya.** Qisqa muddat mobaynida klaster usulida faoliyat yuritish o'zining ijobiy tomonlarini ko'rsatdi. Jumladan respublikamizda to'qimachilik sanoatida resurslarni tejaydigan texnika va texnologiyalarni joriy etildi. Yangi va zamonaviy korxonalarini barpo etildi, yangi ish o'rinlarini yaratildi, yuqori qo'shilgan qiymatga ega tayyor mahsulot ishlab chiqarish rivojlandi. Shu bois shakllanayotgan va rivojlanayotgan klasterlar faoliyatini barqarorlashtirish, mavjud muammolarni bartaraf etish dolzarb vazifalar sifatida qaralmoqda.*

Ushbu tadqiqotni amalga oshirishda sanoat klasterlarining nazariy-uslubiy asoslari, klasterlar va unga birlashgan tadbirkorlik sub'ektlarining mahsulotlar bozori taraqqiyotidagi roli, unga ta'sir qiluvchi omillarni o'rganish kabi yo'nalishlarda ilmiy tadqiqot ishini olib borgan bir qator olimlarning ishlari nazariy jihatdan tahlil qilindi. Tadqiqot metodologiyasi sifatida ilmiy tadqiqotlarning dialektika nazariyasiga tayangan holda analiz va sintez, statistik tahlil usullaridan foydalanildi.

Klaster bir tomondan, trigger effektiga ko'ra tezda yangilash imkonini beradi. Ikkinchi tomondan, bu jarayonda xaridorlar bozordan oldinngi uzluksiz rivojlanishini eslashga majbur qiladi. Boshqa tomondan, klasterning barqarorligi tashqi va ichki salbiy buzilishlarga qarshi turish, mutanosib va barqaror holatni saqlash qobiliyati bilan belgilanadi. Uzoq vaqt davomida harakat bir xil tuzilish, ishlash usuli va traektoriyasi nisbatan. Aynan klaster iqtisodiyoti sizga biznes konsepsiyasini yangidan qurish, odatiy modellarni o'zgartirish, o'zingizni boshqacha joylashtirish va raqobatbardoshlikning yangi joylarini topish imkonini beradi.

***Kalit so'zlar:** Klaster, sanoat klasterlari, mahalliy sanoat, tadbirkorlik, sinergetik samara, trigger samarasi, klasterlarning "Erkin bozor" va "qutblar" nazariyasi.*

УДК:332.1.25

РАЗВИТИЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА НА ОСНОВЕ СИНЕРГИЧЕСКОГО ВЛИЯНИЯ КЛАСТЕРОВ В РЕГИОНАХ

Курбанов Алишер Бобокулович - кандидат экономических наук, профессор,
ORCID: [0000-0002-3208-5657](https://orcid.org/0000-0002-3208-5657), E-mail: qurbonov7721@mail.ru .

Каршинский инженерно-экономический институт, г. Карши, Узбекистан

***Аннотация.** Работа в кластерном методе за короткий период времени показала свои положительные стороны. В частности, в текстильной промышленности нашей республики внедрены ресурсосберегающие технологии. Создавались новые современные предприятия, создавались новые рабочие места, развивалось производство готовой продукции с высокой добавленной стоимостью. Поэтому стабилизация деятельности возникающих и развивающихся кластеров и устранение существующих проблем считаются актуальными задачами.*

В реализации данного исследования использованы работы ряда ученых, проводивших научные исследования в таких областях, как теоретические и методологические основы промышленных кластеров, роль кластеров и связанных с ними хозяйствующих субъектов в развитии товарного рынка и при изучении факторов, влияющих на него, были теоретически

проанализированы. На основе диалектической теории научного исследования, анализа и синтеза в качестве методологии исследования использовались методы статистического анализа.

С одной стороны, кластер позволяет быстро обновляться по триггерному эффекту. При этом он заставляет покупателей помнить о своем постоянном развитии перед рынком. С другой стороны, устойчивость кластера определяется способностью противостоять внешним и внутренним негативным возмущениям, сохранять сбалансированное и стабильное состояние. В течение длительного времени движение имеет относительно ту же структуру, способ действия и траекторию. Именно кластерная экономика позволяет построить новую бизнес-концепцию, изменить привычные модели, иначе позиционировать себя и найти новые сферы конкурентоспособности.

Ключевые слова: кластер, промышленные кластеры, местная промышленность, предпринимательство, синергетический эффект, триггерный эффект, «Свободный рынок» кластеров и теория «полярный».

UDC:332.1.25

DEVELOPMENT OF ENTREPRENEURSHIP BASED ON THE SYNERGIC INFLUENCE OF CLUSTERS IN REGIONS

Kurbanov, Alisher Bobokulovich - Candidate of Economic Sciences, professor,
ORCID: [0000-0002-3208-5657](https://orcid.org/0000-0002-3208-5657), E-mail: [qurbonov7721@mail.ru/](mailto:qurbonov7721@mail.ru)

Karshi engineering-economics institute, Karshi city, Uzbekistan

Abstract. Working in the cluster method has shown its positive aspects in a short period of time. In particular, resource-saving technologies have been introduced in the textile industry of our republic. New modern enterprises were created, new jobs were created, and the production of finished products with high added value developed. Therefore, stabilizing the activities of emerging and developing clusters and eliminating existing problems are considered urgent tasks.

In the implementation of this study, the work of a number of scientists who conducted scientific research in such areas as the theoretical and methodological foundations of industrial clusters, the role of clusters and associated business entities in the development of the commodity market and in the study of factors influencing it were theoretically analyzed. Based on the dialectical theory of scientific research, analysis and synthesis, statistical analysis methods were used as the research methodology.

On the one hand, the cluster allows you to quickly update according to the trigger effect. On the other hand, in doing so, it forces buyers to remember their constant development in front of the market. On the other hand, the stability of a cluster is determined by the ability to withstand external and internal negative disturbances and maintain a balanced and stable state. Over a long period of time, movement has relatively the same structure, mode of action and trajectory. It is the cluster economy that allows you to build a new business concept, change the usual models, position yourself differently and find new areas of competitiveness.

Key words: Cluster, industry clusters, local industry, entrepreneurship, synergistic effect, trigger effect, “Free market” of clusters and polar theory.

Kirish

O‘zbekistonda sanoatini innovatsion rivojlantirishning yangi yo‘nalishi, raqobatda ustunlikni ta’minlash strategiyasi sifatida klasterlarni joriy qilish amaliyotiga e’tibor chuqurlashmoqda. Klasterlar ishlab chiqarish, sanoat va xizmat ko‘rsatishni bir tarmoqqa to‘plash, qo‘shilgan qiymat zanjirini hosil qilishning samarali yo‘nalishi sifatida raqobatbardosh mulkchilik shakllarining paydo bo‘lishiga zamin yaratdi. Qisqa muddat mobaynida klaster usulida faoliyat yuritish o‘zining ijobiy

tomonlarini ko'rsatdi. Jumladan respublikamizda to'qimachilik sanoatida resurslarni tejaydigan texnika va texnologiyalarni joriy etildi. Yangi va zamonaviy korxonalarni barpo etildi, yangi ish o'rinlarini yaratildi, yuqori qo'shilgan qiymatga ega tayyor mahsulot ishlab chiqarish rivojlandi. Shu bois shakllanayotgan va rivojlanayotgan klasterlar faoliyatini barqarorlashtirish, mavjud muammolarni bartaraf etish dolzarb vazifalar sifatida qaralmoqda.

Usul va materiallar

Klaster ma'lum bir hududda o'zaro bog'langan korxonalarining iqtisodiy aglomeratsiyasi ob'ekti sifatida hunarmandchilik ishlab chiqarish davridan beri ma'lum. Uning fanda samarali usul sifatida talqin etilishi birinchilardan bo'lib, atoqli iqtisodchi olim A.Marshallning asarlarida paydo bo'ldi. Marshall [1] ularni "Mahalliy sanoat" deb atadi. Keyinchalik "Sanoat hududlari" nomi keng tarqaldi. Hozirda eng mashhur atama "klaster" esa ancha keyin paydo bo'ldi. Klaster alohida iqtisodiy tizim sifatida qaralishi mumkin [2]. Bu esa ham davlat sanoat siyosatining rivojlanishiga, ham butun iqtisodiyotga sezilarli ta'sir ko'rsatadi [3].

Bizning davrimizdagi klasterlar to'liqlinining ko'tarilishi asosan vertikal integratsiyalashgan kompaniyalarning parchalanish jarayonlari bilan bog'liq. Buning sababi mahsulotlarning murakkabligining keskin o'sishi edi - birinchi navbatda mashinasozlikda. Yakuniy mahsulotlarni yig'ishda ishlatiladigan oraliq mahsulotlar va butlovchi qismlarning soni va assortimenti ko'p marta oshdi. Bunday sharoitlarda barcha korxonalarining konsentratsiyasi bitta tom ostidagi ishlab chiqarish maydonchalari haqiqiy tanlov bo'lishni to'xtatdi. Muqobil variant - mustaqil ishlab chiqaruvchilar o'rtasidagi o'zaro manfaatli hamkorlik, ya'ni klasterlar vujudga kela boshladi. Klaster yondashuvining asoschisi sifatida M. Porter klasterni "Geografik jihatdan qo'shni bo'lgan bir-biriga bog'langan kompaniyalar va ular bilan bog'liq bo'lgan kompaniyalar guruhi" deb ta'riflaydi [4]. Bunday yondashuvlar tarmoqlararo va tarmoq ichida sinergatik ta'sirni ifodalaydi.

Sinergiya samarasi ichki va tashqi qarshiliklarni, yutuqlar yig'indisini birlashtirganda paydo bo'ladi. Jamoa harakatini natijasini erishish uchun kompaniyalar tuzilmalarini tashkil etishda "Sinergiya" atamasi A.A.Bogdanov [5], I.Ansoff tomonidan qo'llanilgan [6]. Sinergiya deganda ikki yoki undan ortiq korxonalarining bir xil yo'nalishda birlashishi natijasida yuzaga keladigan strategik afzalliklar tushuniladi [7]. Klasterlashning sinergatik ta'siri tufayli quyidagi imkoniyatlar vujudga keladi:

- raqobatdan oldingi imkoniyatlar;
- innovatsiyalarning tarqalishi;
- vertikal integratsiya;
- texnologik transfer, hayotiy sikl uzaytirilishi, gorizontal differentsiatsiya.

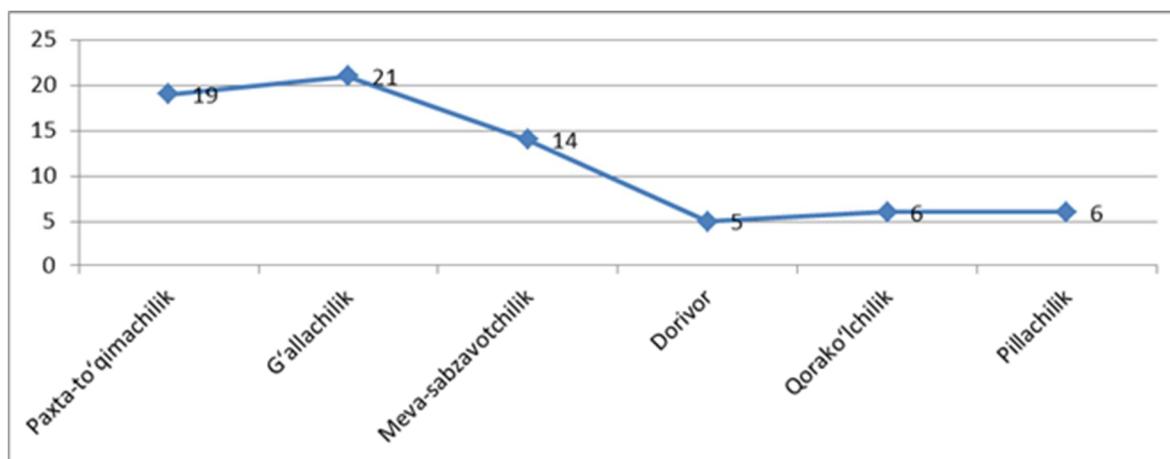
Tahlil va natijalar

Klasterlar tadbirkorlarning imkoniyatlarini birlashtirgan yagona tizim sifatida shakllandi. Shu bilan birga bir-biriga bog'liq turli xil faoliyat yurituvchi tadbirkorlarning o'rtacha xarajatlarini qisqartirdi. Tarmoqda mavjud bo'lmagan faoliyat turlarining hosil bo'lishiga imkon yaratdi. Bu esa bir yo'nalishdagi ishlab chiqarish boshqa faoliyat turlariga senergetik ta'sir ko'rsatadi. Senergetik ta'sir mahalliy harakatlar oddiy individual harakatlar yig'indisidan iborat bo'ladi. Shu munosabat bilan integral tuzilmaning salohiyati individual tuzilma a'zolari potentsiallaridan yuqori bo'ladi. Hamkorlik va samarali foydalanish natijasida uzoq muddatli istiqbolda barcha manfaatdor sheriklarning imkoniyatlari sinergik effektga olib keladi. i emas, balki foydali bo'lishi lozim. Klasterlarni yaratishda ishlab chiqaruvchilarning manfaatlari bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lmasligi kerakligini tushunish muhimligi infratuzilmani rivojlantirish imkoniyatini yaratadi [8].

Klaster iqtisodiyoti ijodkorlik muhitini yaratish va innovatsion faoliyatni shakllantirishni ta'minlash imkonini beradi. Jahon tajribasida klasterlarni shakllantirishda ikkita asosiy yondashuv mavjud. Birinchisi, 80-90-yillarda taklif qilingan klassik liberal yoki anglo-sakson yondashuvidir. M.Porter aytganidek, xo'jalik sub'ektlarining o'zini-o'zi tashkil etishiga asoslangan "Erkin bozor"

mexanizmlari doirasida sodir bo‘ladi. Ikkinchisi – “Qutblar” deb nomlangan zamonaviy Yevropa yondashuvi raqobatbardosh biznes hamda markaziy va mahalliy hokimiyat organlari o‘rtasidagi hamkorlikka asoslangan.

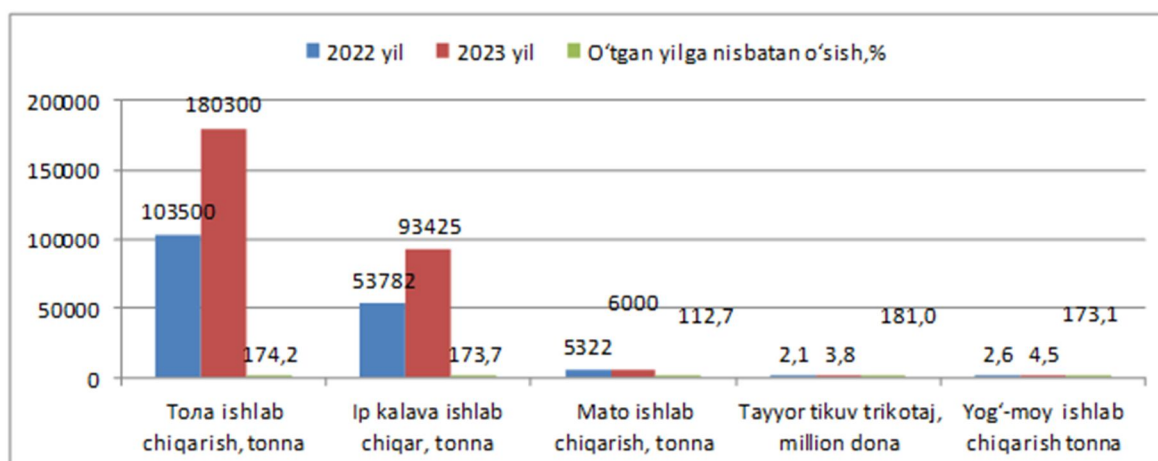
O‘zbekiston Respublikasida klasterlarning vujudga kelishi davlat tomonidan agrar tarmoqda sanoat integratsiyasini qo‘llab - quvvatlash orqali sodir bo‘lmoqda. Bu esa xorijiy va mahalliy investorlarning erkin faoliyat ko‘rsatishi uchun me‘yoriy – huquqiy xujjatlar asosida ta‘minlandi. Agrar sohada qishloq xo‘jalik mahsulotlarini qayta ishlashning ortda qolishi davlat aralashuvini taqozo qildi. Jumladan, agrar tarmoqda paxta – to‘qimachilik, g‘allachilik, meva – savzavotchilik, farmasevtika, qorako‘lchilik, pillachilik klasterlari tashkil etildi (1-rasm).

1-rasm. Qashqadaryo viloyatida klasterlar soni, birlik

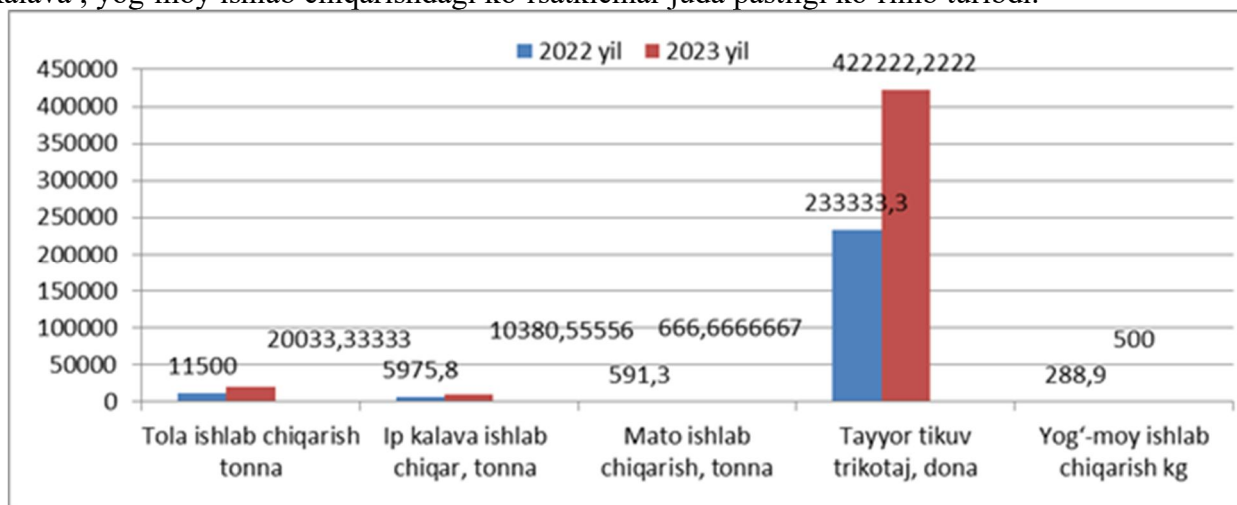
Qashqadaryo viloyatida 2023-yilda 180300 tonna tola ishlab chiqarilgan bo‘lib, 2022-yilga nisbatan 74.2 foizga o‘sgan. Ip –kalava ishlab chiqarish 73,2 foizga, tayyor tikuv - trikotaj mahsulotlari ishlab chiqarish 81.0 foizga ortgan, yog‘-moy ishlab chiqarish 73.1 foizga ortgan. Ammo mato ishlab chiqarish, tayyor tikuv - trikotaj mahsulotlari ishlab chiqarish darajasi oshgan bilan, ishlab chiqarish hajmi kam (2-rasm). Shunday bo‘lsa-da, ushbu ishlab chiqarish sohalari oldingi yillarda mavjud bo‘lmagan. Klasterlarning sinergetik ta‘sirida ushbu ishlab chiqarish yo‘nalishlari sekin bo‘lsa-da rivojlanmoqda.

Qashqadaryo viloyatida paxta – to‘qimachilik klasterlarining soni 19 tani tashkil qilgan bo‘lib, shundan, faqat 9-tasi ip-kalava , mato, tayyor tikuv-trikotaj mahsulotlari ishlab chiqaradi. Bu O‘zbekiston iqtisodiyotiga klasterlarning kirib kelishining dastlabki ko‘rinishlari xolos. 2017-yildan buyon agrar sohada klasterlarni rivojlantirishning huquqiy asoslari yaratilgan. Ammo xorijiy va mahalliy investorlarning bu yo‘nalishga kirib kelishi sekin kechdi. 2021-2022 yillardan boshlab klasterlar qayta ishlash sohasini o‘z o‘rniga qo‘yishni boshladi[10].

2-rasm. Qashqadaryo viloyatida klasterlar mahsulotlari ishlab chiqarish dinamikasi

3-rasmda har bir klasterga to‘g‘ri keladigan agrosanoat mahsulotlari keltirilgan bo‘lib, ip-kalava, yog‘moy ishlab chiqarishdagi ko‘rsatkichlar juda pastligi ko‘rinib turibdi.

3-rasm. Har bir klasterga to‘g‘ri keladigan agrosanoat mahsulotlari

Munozara

O‘zbekiston Respublikasida klaster iqtisodiyotiga tegishli bo‘lgan uyushgan kompleks disassimilyatsiyadan ko‘ra assimilyatsiya (ichkarida to‘planish)ning ustunligi bilan tavsiflanadi, ya‘ni faoliyatni to‘plash, bu uning uchun noqulay sharoitlarda ayniqsa muhimdir. Disassimilyatsiyaning ustunligi faoliyatning yo‘qolishiga va shunga mos ravishda tizimning tashqi ta‘siriga qarshilikning pasayishiga olib keladi. Klaster iqtisodiyoti konyugatsiya hodisasini o‘zida aks ettiradi[9]. Konyugatsiya, ingression va disgression kabi tushunchalarni o‘z ichiga oladi. Konyugatsiya jarayoni elementlarning bir xillik, o‘xshashlik, harakatning bir yo‘nalishliliigi, bir-birini to‘ldiruvchiligi va boshqalar tamoyillariga muvofiq bog‘lanishi, shuningdek, ularning kombinatsiyasi natijasida “Zanjirli aloqa”ni tashkil etishi bilan ta‘minlanadi. Bu esa klaster iqtisodiyotiga to‘liq mos keladi. Elementlar birikmasining paydo bo‘lishi va o‘zgarishi, xilma-xillikni keltirib chiqaradi hamda tashkiliy shakllarni o‘zgartirib yangi tashkilot hosil qiladi.

Umuman olganda, klasterning paydo bo‘lishi, kamdan-kam istisnolardan tashqari, kombinatsiya ta‘siri ostida o‘z-o‘zidan sodir bo‘lishi lozim. Tadbirkorlik tashabbusini ayrim omillarning asosiysi deb hisoblash mumkin. Bu esa klasterlarning shakllanishi uchun asos hisoblanadi. Bir yoki ko‘plab xo‘jalik yurituvchi subyektlar tomonidan birgalikda foydalanish imkoniyati yoki zaruriyati bir nechta birlashtiruvchi omillariga bog‘liq. Masalan: asosiy texnologiya, mahsulotlarni marketingni ilgari surish kanallari, kadrlar tayyorlash tizimi, yagona mahsulot sohasiga oid nou-xau yaratish tizimi.

Xulosa

Klaster bir tomondan, trigger¹ effektiga ko‘ra tezda yangilash imkonini beradi. Ikkinchi tomondan, bu jarayonda xaridorlar bozordan oldingi uzluksiz rivojlanishini eslashga majbur qiladi. Boshqa tomondan, klasterning barqarorligi tashqi va ichki salbiy buzilishlarga qarshi turish, mutanosib va barqaror holatni saqlash qobiliyati bilan belgilanadi. Uzoq vaqt davomida harakat bir xil tuzilish, ishlash usuli va traektoriyasi nisbatan. Aynan klaster iqtisodiyoti sizga biznes konsepsiyasini yangidan qurish, odatiy modellarni o‘zgartirish, o‘zingizni boshqacha joylashtirish va raqobatbardoshlikning yangi joylarini topish imkonini beradi. Klaster ichidagi raqobat tizimni optimallashtirishga va ma‘lumotlar almashinuviga, mutaxassislar, texnologiyalar tizimni rivojlantirishga, moliyaviy resurslarni o‘tkazish imkonini beradi. Klasterni rivojlantirish uchun eng zarur bo‘lgan tarmoqlarga, zamonaviy iqtisodiyot global iqtisodiyot bilan tavsiflanadigan raqobat,

¹ (Ingliz “panja, mandal, tetik” ot ma‘nosida tetik – umumiy ma‘noda biror narsani harakatga keltiruvchi element)

o'zgarishlar, axborot va kommunikatsiyalarning yanada tezroq oqimi o'sib bormoqda. Bu esa biznesning murakkabligi va keng tarqalgan globallashuvni taqdim etadi. O'zgarishlar tezligi shunchalik yuqori bo'ladiki, biz uning mohiyatida innovatsion biznesning yangi davri tug'ilishi haqida gapirishimiz mumkin. Bu yangi iqtisodiy va biznes muhitida zamonaviy texnologik yutuqlar bilan tavsiflanadi. Bozorlarda tez o'zgaruvchan o'yin qoidalari va moslashgan yangi xaridorning shakllanishi ham katta tezlikda o'zgaradi. Shunga ko'ra, ishlab chiqaruvchi talab muammolariga ham, atrofda bozor muhitidagi o'zgarishlarga ham moslashishadi.

Klasterni shakllantirish uchun quyidagi vositalar to'plamidan foydalanish lozim:

➤ tashkiliy va kommunikativ, jalb qiluvchi klasterni rivojlantirish va amalga oshirish mumkin bo'lgan kommunikativ muhitni rivojlantirish;

➤ yaratishni nazarda tutuvchi investitsiyalar jalb qilish, muhandislik yoki klasterni shakllantirish uchun zarur bo'lgan boshqa infratuzilmani shakllantirish;

➤ tashkiliy va huquqiy, me'yoriy-huquqiy bazani ishlab chiqish va qo'llab-quvvatlash. Bu xodimlar, axborot, marketing va boshqa dasturlarni o'z ichiga oladi.

Har qanday klaster ma'lum bosqichlar ketma-ketligidan o'tadi. Ular barcha klasterlar uchun bir xil bo'lmasligi mumkin. Ularning rivojlanish sur'ati har xil bo'lishi mumkin. Biroq, klasterlarning rivojlanishida ba'zi xarakterli jihatlarni aniqlashga imkon beradigan ichki mantiq mavjud. Eng ko'p ishlatiladigan klaster bosqichlari quyidagilar bo'lishi lozim:

➤ strukturaviy - bosqichli, klaster strukturasi rivojlanishini dinamikada qayd etish, uning asosiy vazifasi klaster tuzilmasida uning rivojlanishi uchun paydo bo'lishi kerak bo'lgan yangi elementlarni aniqlashdan iborat;

➤ asosiy ishlab chiqarish va texnologik bosqichlarni belgilovchi ishlab chiqarish va texnologik ishlab chiqarishni qo'llab-quvvatlovchi klasterdagi jarayonlar va asosiy infratuzilma;

➤ muammoli, potentsial klaster tuzilmasi va mavjud vaziyat o'rtasidagi tafovutlarni qayd etish yoki potentsial klaster rivojlanishiga ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan tashqi muammolar.

Adabiyotlar

- [1] Маршалл, А. Основы экономики / А. Маршалл. - М.: Издательство. "Прогресс", 1993. - Т.3. - 351 с.
- [2] Бабкин А.В., Шамина Л.К. Анализ использования методических подходов в управлении экономическими системами // Научно-технические ведомости СПбГПУ. Серия «Экономика». - 2008. № 1 (53). – Страницы 18-22.
- [3] Бабкин А.В., Бахмутская А.В., Кудрявцева Т.Ю. Разработка Эффективный механизм региональной промышленной политики // Экономический рост России. - 2013. - № 4 (61). - С. 204-202
- [4] Портер, М. Конкуренция. Пер. с англ. // - М.: Издательский дом «Вильямс», 2005. – 608 с.
- [5] Богданов, А.А. Тектология – всеобщая организационная наука. [Текст] – Т. I, II. – М.: Экономика, 1989.]
- [6] Ансофф, И. Новая корпоративная стратегия / И. Ансофф. – СПб.: Изд-во «Питер», 1999. – 416 с.]
- [7] Синергетический подход в управлении [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://www.viktorova-ts.ru>].
- [8] Савелева, Е. А. Создание промышленных кластеров и повышение конкурентоспособности Самарского региона / Е. А.Савелева // Вестник Самарского государственного аэрокосмического университета. - 2009. -№3 - С. 178-192.
- [9] Курбанов А.Б., Равшанов А.Д. Роль инвестиций в развитии предпринимательской деятельности // Экономика и социум. 2022. №10-1 (101). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/rol-investitsiy-v-razviti-i-predprinimatelskoy-deyatelnosti> (дата обращения: 24.10.2023).
- [10] Курбанов А.Б. Роль услуг в аграрном предпринимательстве // Экономика и социум. 2023. №4-1 (107). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/rol-uslug-v-agrarnom-predprinimatelstve>